

RİZE’NİN YAKIN TARİHİNE BİR BAKIŞ (1923-1950)

*Mesut ÇAPA**

ÖZ

Milli Mücadelenin kazanılmasında Rizeliler büyük yararlıklar göstermişlerdir. Gazi Mustafa Kemal Paşa 1923’te Rize hemşehriliğini kabul etmiştir. Mustafa Kemal ayrıca, 17-18 Eylül 1924’te Rize’yi ziyaret etmiştir. Rize livası (sancak) 1924’te Rize Vilayetine dönüştürülmüştür. 1933-1936 yılları arasında Artvin ve Rize Vilayetleri birleştirilerek Çoruh Vilayeti olarak adlandırılmıştır. Cumhuriyet döneminde, halkın refah ve huzurunun sağlanması ve sosyal devlet anlayışının uygulanmasına önem verilmiştir. Mütegalibelerin (zorbaların) varlığına son vermeye çalışılmıştır. Devlet bürokrasisinin düzenli işlemini sağlamak ve ekonomik refahı artırmak için çareler aranmıştır. Rize’de çay ziraatı 1940’lardan itibaren önem kazanmaya başlamıştır. Makalede, Cumhuriyet’in ilk döneminde (1923-1950) Rize tarihinden kısa kesitler sunulmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Gazi Mustafa Kemal, Rize Vilayeti, Çoruh Vilayeti, Rize Halkevi, Cemiyetler, Çay, Rize-Erzurum yolu, Rize Köyleri.

A CLOSE LOOK AT THE HISTORY OF RIZE (1923-1950)

ABSTRACT

The people of Rize showed great usefulness in the winning of the War of Independence. Ghazi Mustafa Kemal Pasha accepted the citizenship of Rize in 1923. Mustafa Kemal also visited Rize in the 17th -18th of September, 1924. The flag of Rize was transformed into the province of Rize in 1924. The provinces of Artvin and Rize were combined and were called as Coruh Province between the years 1933-1936. During the Republic period, securing the welfare and peace of the people and the application of social state principles were taken as a priority. A great deal of effort was spent in order to put an end to the tyrants or bully people. Solutions were sought in order to run state bureaucracy properly and to increase the economic welfare. The agriculture of tea in Rize began to gain prominence from 1940s onwards. In the study, small sections of the history of Rize in the first period of the Republic (1923-1950) are presented.

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, mesutcapa@yahoo.com

Keywords: Ghazi Mustafa Kemal, The province of Rize, The province of Çoruh, Rize Community Center, Associations, Tea, Rize-Erzurum way, the villages of Rize.

Giriş

Milli Mücadelenin kazanılmasında Rizeliler büyük yararlıklar göstermişler, aynı zamanda Mustafa Kemal Paşa'ya da bağlılıklarını bildirmişlerdir. 1923 yılının başlarında Rize livası İdare Meclisinde, Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya hemşehrilik teklifinde bulunulması kararlaştırılmıştır. "Gazi Paşa", Rize İdare Meclisi üyelerinden Hüseyin Bey ile arkadaşlarının bu teklifini "memnuniyetle kabul ettiğini hemşehrilerine bildirmiştir."¹ Milli Mücadele yıllarında önemli çalışmalarda bulunan Mehmet Mataracı, yaşlılık günlerinde Rize'deki evinde kendisiyle görüşen Ahmet Emin Yalman'a, "Ben kendi hesabıma bir şey yapmadım. Yalnız Atatürk'ün emirlerini yerine getirdim."² diyerek bu bağlılığı teyit etmiştir.

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal, Karadeniz gezisi sırasında 17-18 Eylül 1924 tarihinde Rize'yi ziyaret etmiştir. 17 Eylül günü şehirde büyük bir coşkuyla karşılanmış ve geceyi Mataracı Mehmet Bey'in evinde geçirerek ertesi gün hükümet binasını ve devlet dairelerini ziyaret etmiştir.³ Rize ziyaretinden çok memnun ayrılan Gazi, 19 Eylül 1924 tarihinde Giresun'dan gönderdiği telgrafta, Rizeliler hakkındaki duygu ve intibalarını Başbakan İsmet Paşa (İnönü) ile paylaşmıştı. Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'in telgrafında şu ifadeler yer almaktadır:

"Rize'de gördüklerimden çok memnunum. Halk çok vatanperver ve Cumhuriyetperverdir. Arazisi ziraata müsait olmadığından ticaret ve çay ve portakal ve mandalina, fındık gibi mahsulâta inkişaf vermek icab ediyor. Bilhassa Rize-Erzurum şosesinin inşası bu mıntıkeyi daha vasi' faaliyet sahası ve refah temin edecektir. Üç yüz kırk bir (1925) bütçesinden bu yolun inşası müsemmemdir."⁴

İsmet İnönü de, başbakanlığı sırasında Rize'ye yaptığı bir ziyarette Halkevi salonunda kasaba ve köylerden gelen bir halk topluluğuyla uzun bir görüşme yapmıştı. Ziyaret sonrası Rizeliler hakkındaki olumlu intibalarını dile getiren İnönü, aynı zamanda "halkçı idare memurlarının" yokluğundan dert yanmıştı. İsmet İnönü Rizelilerden bahsederken, "Kapalı bir salonda her sınıftan halkla dört saatten fazla görüştüm. Küçük ve fena bir koku hissetmedim. Bir köylü, köyünü ve yolunu harita üzerinde gösterdi. Hiçbir kimse lüzumsuz bir talepte bulunmadı. "İşlerimiz çok olmalı ki günahkârımız

¹ *Hâkimiyet-i Milliye*, 29 Nisan 1923.

² "Rize", *Vatan*, 25 Mayıs 1953.

³ Mesut Çapa, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Rize", *Toplumsal Tarih*, Sayı: 85, Ocak 2001, s. 42.

⁴ *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, 030.1/40.237.17.

azalsın” dediler. Kendileriyle görüşmeye doyamadım. Böyle halk nerede bulunur.”⁵ demiştir.

Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Rize

Cumhuriyet’in ilan edildiği tarihte Rize liva (sancak) merkeziyken, 1924 yılında Pazar (Atina), Hopa ve Merkez kazadan oluşan bir vilayete dönüştürüldü. Rize Merkez kazası Merkez, Kura-ı Seba (İkizdere, nahiye merkezi: Çağrankaya), Karadere (Kalkandere, nahiye merkezi: Medrese) ve Mapavri (Çayeli, nahiye merkezi: Yenipazar) nahiyelerinden; Atina kazası Merkez, Ardeşen ve Hemşin nahiyelerinden; Hopa kazası ise Merkez, Arhavi, Kemalpaşa ve Viçe (Fındıklı) nahiyelerinden oluşuyordu.⁶ 1924-1930 yılları arasında Mehmet Hürşit, S. Mehmet Eşref, Mehmet Cemil ve Mehmet Arif Beyler valilik görevinde bulundular.

1924 yılında Birinci Dünya Savaşı’nda Rusya’da kalan esirlerden bir kısmı memleketlerine sevk edilmek üzere Rize’de bulunuyorlardı. Valilik, Dahiliye Vekaleti’ne gönderdiği 22 Mart 1924 tarihli bir yazıyla, “Rize’ye muvasalat edenlerin işe ve sevkleri için elli bin kuruş tahsisat itası” gerektiğini bildirmişti. Bakanlığın verdiği cevaba göre, “hudud-ı millimize dahil olan sivil üserayla bilumum ailelerin memleketlerine sevkleri” Mübadele İmar ve İskan Vekaleti tarafından yürütülmekteydi. Rize Valisi Mehmet Hürşit, söz konusu tahsisat için bu defa 20 Mayıs 1924 tarihinde Mübadele İmar ve İskân Vekaleti’ne müracaatta bulunmuşsa da, Bakanlık bütçesinde “tahsisat mevcut olmadığı”⁷ anlaşılmıştı.

1924 yılına geldiğinde Mapavri (Çayeli), Kura-ı Seba (İkizdere) ve Arhavi nahiyelerinde tapu kâtipliklerinin kaldırılması halkın işini güçleştirmişti. Rize Mebusu Esat Bey, 11 Şubat 1924 tarihinde TBMM Başkanlığı’na yaptığı müracaatta bu zorlukları dile getirerek hiç değilse Çayeli ve Arhavi’de birer tapu kâtibinin görevlendirilmesini istedi. Esat Bey yazısında, “Uzak memleketlerden birçok köylü merkez-i vilayete yahut kazaya müracaat ıztırrarında kaldı. Zaten fakir olan halk masarif yüzünden muamelatı takip ve intaç için gelemiyor. Netice itibarıyla hazine mutazzarır oluyor. Hukuk-ı tasrifiye (tasarrufiye) yüzünden birçok vakaya sebebiyet veriyor. Bu nahiyeler cesimdir, mühimdir”⁸ diyordu.

1928 yılında basında yer alan bir “mektup”⁹ Rize’nin nüfus, ekonomi, yol ve eğitim durumlarından bahsedilmektedir. Buna göre Rize merkez kazası 13.701, Atina (Pazar) kazası 521, Hopa kazası ise 2.576 nüfusa sahipti. Şehrin yıllık ihracatı, ithalata göre daha az miktardaydı. Halkın çoğunluğu yabancı memleketlerde kazandığı paralarla Rize’deki ekonomik hayatı canlandırmaya

⁵ *BCA*, 272/ 12.41.49.9.

⁶ *Son Teşkilât-ı Mülkiyede Köylerimizin Adları*, Hilâl Matbaası, İstanbul 1928, s. 615-622.

⁷ *BCA*, 272/ 12.41.49.9.

⁸ *BCA*, 030.10/6.36.20.

⁹ “Memleket Mektupları”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 2 Temmuz 1928.

çalışıyordu. Rize’de iktisadi hayatın gelişebilmesi için, Rize-Erzurum arasındaki yolun açılması elzem görülmekteydi. Vilayet Özel İdaresi bu yolun inşasına karar vermişti. Ancak, “merkez-i hükümet”in yardımı olmadan sırf vilayet imkânlarıyla bu yolun tamamlanamayacağı da bilinmekteydi. Rize’de eskiden beri yapılmakta olan keten bezi, ipekli entarilik ve peştamal imalatı iptidai şekilde devam etmekteydi. Rize hapishanesindeki mahkûmların mısır kabuğundan ördükleri sandalye, koltuk, kanepeler ve masalar özellikle “Seyr ü Sefain” vapurlarında kullanılmaktaydı. Vilayet dâhilinde kız ve erkek ilk mektebi, bir orta mektep ve Hopa’da bir köy yatı mektebi bulunuyordu. Öğretmen ve okul sayısı yeterli olmakla birlikte “mektebe elverişli tek bina” yoktu. Okulların bulunduğu köy ve merkezlerde akşamları “halk dershanesi” açılıyordu. Ayrıca, Pazartesi ve Perşembe günü akşamları kütüphane salonunda halk yararına konferanslar verilmekteydi. Bütün bu faaliyetler öğretmenlerin fedakârlıkları sayesinde gerçekleşmekteydi.

Cumhuriyet’in ilk yıllarında Rize’de de halk üzerinde egemen olmaya çalışan müteğallibelerin varlığı da söz konusuydu. Cumhuriyet hükümetleri, meşru devlet düzeninin kurularak halkın zorbalara karşı korunmasına öncelik vermişlerdir. Halkın refah, mutluluk ve güvenliğiyle ilgili tedbirler alınmıştır. Ancak, kökü geçmişe dayanan tüm olumsuzluk ve zorbalıkları kısa sürede kaldırmak mümkün olamamıştır. Bunlarla mücadelede valilere büyük görevler düşmekteydi. Valiler kanunlar çerçevesinde devletin hâkimiyetini ikame etmeye çalışıyorlarsa da, bazen icraatlarında yetersiz kaldıkları görülmüyordu. Valilerin başarı ya da başarısızlıkları hükümet tarafından yakından takip edilmekteydi. Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya’nın Rize Valisi Mehmet Arif Bey’e (1929-1930) gönderdiği ağır eleştiri yazısı buna iyi bir örnek teşkil etmektedir.

Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya 27 Haziran 1929 tarihinde Erzurum’dan gönderdiği yazıda, selefi Mehmet Cemil Bey (1927-1929) gibi Mehmet Arif Bey’in de zorbalara karşı pasif kaldığını ifade ederek her şeyden önce bunların ortadan kaldırılmasını istemektedir:

“Rize’nin vaziyeti bütün teferruat ve hususiyeti ve vilâyetin istilzam ettiği vazifenin müşkülâtını biliyordunuz. Şakilerin imha ve tenkili için sefebiniz Cemil beyin teklif ettiği fevkalâde ve fevkal-kanun tedbirlerin hükümetçe kabul edilmediği de malûmunuzdur. Vilâyete tayininiz bu vukufun da bir de şakilerin imhası hakkındaki sözünüze istinaden vuku bulmuştur. Hâlbuki şimdiye kadar şakilerin imhasında muvaffakiyet görülmedikten başka bilakis vilâyetin asayışı daha çok muhtel oldu ve yahut o manzarayı irae etmektedir. İlk mütalaalarınız ve şakilerin imhası hususundaki iş’arlarınızla bu günkü mütalaanız arasında büyük mübâyenetler vardır.

Dokuzuncu Kolordu Kumandanlığına filân tarihinde yazdığınız tahrirat son iş’arımızla karşılaştırıldığı takdirde büyük mesuliyetler hissetmiş bir zatın az zaman zarfında müşahedeleri ve müşahedelerden mütevellit kanaatleri arasındaki fark çok calibi endişe görülür. Rize’de eşkıyayı himaye ettiği rivayet olunan eşhas ta sizce malûmdur. Bunları bir tarafa bırakarak elindeki mevcut kuvvet ve salâhiyetlerle yalnız eşkıyayı takip ve tenkil etmeniz size direktif

olarak verilmişti. Zatı alileri bu direktifi bırakarak selefiniz Cemil Beyin düştüğü çıkmaza girdiniz. Sağdan, soldan gelen propagandalar ve şayialarla meşgul olmayarak kadınların sokaklarda şu ve yahut bunu yaptıklarına ehemmiyet vermeyerek hedefi asliniz olması lazım gelen eşkiyanın takibine kıymet ve ehemmiyet vermiş olsaydınız bu adı çapulcuların miktarı az iken tenkilleri daha kolay olurdu. Ve bu sayede nüfuzundan çekindiğiniz adamların nüfuzları kırılmış olurdu. Takibi eşkiya hakkındaki kanun, valileri en büyük salâhiyetlerle teçhiz etmiştir. Fevkal-kanun ve yahut fevkalâde salâhiyetler istemek bu salâhiyetleri ve yahut istimallerini bilmemek demektir. Beş altı ayı boş geçirmek yüzünden adedi artan şakilerin de imhası için daha büyük fedakârlık ihtiyarına lüzum görülerek jandarmalarınız asker kuvvetleriyle takviye takviye edildi. Bu kuvvet ve size tebliğ olunan tertibat bu şerirlerin az zamanda tenkil ve imhalarına beleğanmabelağ kâfidir. Bu kuvvetlerin hüsnü istimal edilmemesi devleti daha büyük fedakârlığa ve zarara sokabilir. Binaenaleyh hal ve vaziyeti eyice muhakeme ederek bu kuvvet ve tertibatla mevcut kanunî salâhiyetlerle vilâyetin asayişini iade edip etmeyeceğiniz hususunda kanaatinizi süratle bildirmenizi, kanaat ve iktidarınız bunların az zamanda imhasına müsait ise, elinizdeki bütün kuvvet ve salâhiyetleri istimal ile hiçbir mülâhaza ile meşgul olmayarak evvel emirde bu şakileri tenkil ve imha etmenizi rica ederim.”¹⁰

1930’lu Yıllar: Rize-Çoruh-Rize Vilayeti

1 Haziran 1933 tarihinde yürürlüğe giren “Lağvedilen ve Birleştirilen Vilayetler Hakkındaki Kanun”a göre Rize, Artvin vilayetiyle birleştirilerek Rize merkez olmak üzere Çoruh Vilayeti oluşturuldu.¹¹ Geniş bir alanı kapsayan Çoruh Vilayeti Rize, Hopa, Pazar, Artvin, Şavşat ve Borçka kazalarıyla 17 nahiyeden oluşmaktaydı.¹² Ancak bu değişiklik üç yıl kadar yürürlükte kaldıktan sonra 2 Ocak 1936 tarihinde Çoruh Vilayeti kaldırıldı. Yeni düzenlemede Rize Vilayeti Merkez ve Pazar kazalarından oluşuyordu.

1930’lu yıllarda Ahmet Ekrem Engür (1930-1935), A. Cevdet Ertuğrul (1935-1937), Nuri Türkkan (1937-1939) ve Hüsnü Uzgören (1939-1941) Rize valiliği görevinde bulundular. Ekrem Bey, valiliği yıllarında Rize’de önemli çalışmalarda bulundu. 1931 yılında Vali Ekrem Bey’in teşviki ve tüccardan Şevket Bey’in katkılarıyla Rize’de bir matbaa kuruldu. 6 Ağustos 1931 tarihinde yayınlanmaya başlanan *Rize* gazetesi bu matbaada basıldı. Resmî vilayet gazetesi olan Rize, vilayet teşkilatında yapılan değişiklik üzerine 94. sayıdan itibaren *Çoruh* adıyla yayınlandı. Yakın tarih açısından önemli bir yerel kaynak niteliği taşıyan Rize vilayet gazetesi, 1930’lu yıllarda Rize’nin eğitim ve kültür hayatını yansıtmaya açısından da önemlidir.

¹⁰ *BCA*, 030.10/105.683.22.

¹¹ Rahmi Çiçek, “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Artvin Vilayeti’nin Sosyo-Ekonomik Durumu”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S: 14, (Bahar 2014), s. 135.

¹² *Çoruh*, No: 94, 1 Haziran 1933, s. 3,6. Çapa, a.g.m., s. 41.

Dönemin önemli kültür merkezi olan *Rize Halkevi*, 24 Haziran 1932 Cuma günü açıldı. Açılış töreninde İstiklal Marşı'nın okunmasından sonra Vali Ekrem Bey bir konuşma yaptı. Ortaokul öğrencileri tarafından Behçet Kemal Çağlar'ın "*Açılırken*" adlı şiiriyle Feyzullah Sacit Bey'in "*Türklük*" adlı şiirleri okundu. Akşam, hasılatı Rize-İspir yolunda çalışanların işlerine sarf edilmek üzere Cumhuriyet Sineması'nda "*Canavar*" adlı piyes sahnelendi.

Bu yıllarda Rize'nin ulaşım sorunuyla ilgili çalışmalar da yapıldı. Rize'yi Kalkandere ve İkizdere nahiyeleri üzerinden Erzurum'a bağlayacak olan Rize-İspir yolunun yapımına önem verildi. Vali Ekrem Bey, vilayetin ekonomik hayatına büyük katkı sağlayacağı düşünülen bu yolun yapımını 29 Mayıs 1931 günü Değirmendere köprüsü başında başlattı. Yol yapım çalışmaları ilk yıllarda halkın coşkun katılımıyla sürdü.¹³

Rize vilayetinin tekrar ayrıldığı bir tarihte, 1937 yılı başlarında "Çoruh Vilayeti"nde yapılan toprak dağıtımından Rize'nin de etkilendiği düşünülebilir. 1937 yılı Mayıs ayında Çoruh Vilayeti'nde toprak dağıtım işleri için Sağlık ve Sosyal Yardım Müşaviri Doktor Haşim Sirman'la İskân Müşavir Muavini Nedim Akyıldırım'dan oluşan bir heyet Artvin'e gönderilmişti. Heyet, bu vilayetin arazi dağıtım işlerini başarıyla tamamlamıştı. Bu uygulama Cumhuriyetin halkçılık ve sosyal devlet anlayışına iyi bir örnek teşkil etmekteydi. Üçüncü Umumi Müfettiş Tahsin Uzer halkın memnuniyetini, "Bilhassa Kemâlpaşa kazasında sırf nüfuzlu ve mütegalibe elinde kalan ve benimsenen büyük arazi; çok muhtaç köylü ve çiftçiye verildi. Cumhuriyet idaresine hayır dualar edildi. Halkın yer yer gönderdiği telgraflar, çok müteşekkir ve memnun kaldıklarını ve minnettarlıklarını göstermektedir."¹⁴ şeklinde ifade etmekteydi.

Her alanda çağdaşlaşma çalışmalarının önem kazandığı bu dönemde, halkın yerel giyim-kuşamına müdahale edilmemekle birlikte, modern giyim-kuşam teşvik edilmekteydi. Rize ve çevresinde "gerek köylü ve gerek kasabalı kadınlar hemen kâmil peştamalı altlı üstlü dış elbisesi olarak kullandıkları gibi, erkekler de kendilerine uygunca ve medeni şekilde elbise tedarikinde müşkülât çekmekte ve muhtelif tiplerde kisveler" giymekteydi. Vali Hüsnü Uzgören'in Başbakanlığa gönderdiği 13 Temmuz 1939 tarihli yazıda, "Gerek erkekler ve gerek kadınlar medenî kisveye girmeye çok teşne ve heveskâr iseler de malî kudretleri buna müsait olmadığından bu arzu ve emellerini yerine getirememektedirler. Buna bir çare olmak üzere gerek kadın ve gerek erkekler için Sümerbank tarafından ucuza yaptırılıp Ziraat Bank Şubesi vasıtasıyla sattırılmakta olan kadın mantosu ile erkek elbiselerinden göreceği revaca göre peyderpey celp edilmek üzere şimdilik büyüklü küçüklü muhtelif ölçülerden ilk parti olarak yüzer takım manto ve elbisenin bura Ziraat Bank ajandalığına gönderilmesine müsaade ve emir buyurulması"¹⁵ isteniyordu.

¹³ Çapa, *a.g.m.*, s. 41,43,46.

¹⁴ *BCA*, 030.10/81.531.12.

¹⁵ *BCA*, 030.10/67.447.5

İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Rize

İkinci Dünya Savaşı döneminde Rize Vilayeti, Merkez ve Pazar kazalarıyla yedi nahiye (Gündoğdu, İkizdere, İyidere, Karadere, Mapavri, Ardeşen, Hemşin) ve toplam 271 köyden oluşuyordu. Vilayetin genel nüfusu 172.764 olup, bunun 16.940'ı şehirde ve 155.824'ü nahiye ve köylerde yaşıyordu. Rize şehir merkezinde 15.036, nahiye ve köylerinde 105.375 nüfus; Pazar şehir merkezinde 1.904, nahiye ve köylerinde 50.449 nüfus bulunuyordu. Merkez kazaya bağlı Gündoğdu (14.510 nüfus), İkizdere (14.527), İyidere (6.221), Karadere (11.310), Mapavri (20.105) nahiyelerinde toplam 172 köy mevcuttu. Pazar kazasına bağlı Ardeşen (18.036) ve Hemşin (11.023) nahiyelerine bağlı 99 köy bulunuyordu.¹⁶

Rize'de İkinci Dünya Savaşı yılları ve sonrasında valilerin kısa süreli görevlerde buldukları anlaşılmaktadır. Buna göre 1939-1950 yılları arasında D. Hüsnü Uzgören, A. Baha Beyoğlu, Saim Hazar, N. Cenap Aksu, Akif İşcan, Cavit Ünver, Hıfzı Tüz valilik görevlerinde bulunmuşlardır.¹⁷

Çoruh Bölgesi müfettişi Muğla Mebusu Cemal Karamuğla'nın, 31 Mayıs 1941 tarihli raporunda Rize'deki cemiyetler hakkında bilgi verilmektedir. Buna göre, 1941 yılında Rize'de Kızılay, Çocuk Esirgeme Kurumu, Türk Hava Kurumu, Ulusal Ekonomi ve Arttırma Kurumu'nun şubeleri bulunuyordu. Bunların dışında, 1940 yılının sonlarında Yardım Sevenler Cemiyeti'nin bir şubesi açılarak idare heyeti kadınlardan seçilmişti. Cemal Karamuğla'nın düşüncesine göre, "Muhit, böyle bir teşekkülün yaşamasına müsait olmadığından kadınlarımızın halkevlerinin sosyal yardım şubesiyle Kızılay ve Çocuk Esirgeme kurumlarında vazife almalarının daha uygun olduğu kendilerine söylenmiş olmasına rağmen böyle ayrı bir kurumda muvaffak olacaklarını zannetmişler ve fakat altı aylık bir zaman geçtiği halde en küçük bir hareket gösterememişlerdir." Rize'de bir de Kayıkçılar Cemiyeti kurulmuştu. Karşılıklı yardım esasına dayanan bu cemiyet CHP'nin himayesinde bulunuyordu.¹⁸

1943 yılında Rize'de Kızılay, Çocuk Esirgeme Kurumu, Yardım Sevenler Cemiyeti, Ulusal Ekonomi ve Arttırma Cemiyeti, Türk Hava Kurumu'nun şubelerinin yanı sıra Rize Okutma Cemiyeti ile Rize Yoksullar Kurumu adıyla iki yerel cemiyet de faaliyettedir. Rize Okutma Cemiyeti, Rize'de okul binası yapmak ve fakir öğrencilere yardım için 21 Eylül 1943 tarihinde kurulmuştu. 25 Ocak 1943'te kurulan Rize Yoksullar Kurumu'nun amacı fakirlere yardım etmektir. Dönemin tek siyasi teşkilatı Cumhuriyet Halk Partisi olup, Vilayet İdare Başkanı H. Fehmi Biber'dir.

Rize'de cemiyetler arasında en fazla üyeye 342 kişiyle Çocuk Esirgeme Kurumu sahipti. Kızılay'ın 250, Yardım Sevenler Cemiyeti'nin 100, Ulusal

¹⁶ 20 İlkteşrin 1940 Genel Nüfus Sayımı, (t.y), s. 526.

¹⁷ "Cumhuriyet'in 50. Yılında Rize", 1973 İl Yıllığı, s. 208.

¹⁸ BCA, 490.1/1002.870.2.

Ekonomi ve Artırma Cemiyeti ile Rize Yoksullar Kurumu'nun 20'şer üyesi bulunuyordu. Cemiyetlerin yönetim kurulları şöyle oluşturulmuştu:

Kızılay Cemiyeti: Kâzım Alplaçın (başkan, sağlık müdürü), Mehmet Tuzcu, Mehmet İsmailoğlu, Hulusi Tat, Murat Arayıcı, Murat Saboncu.

Çocuk Esirgeme Kurumu: Zekeriya Mahmut (başkan), Salih Yelkenci, Avni Aksoy, Yusuf Acar, Ferit Canatan, Behçet Tuzcu, Ahmet Erk.

Yardım Sevenler Cemiyeti: Fahriye Babaoğlu (başkan), İmran Kural, Rağibe Gözen, Behice Evigül, Hanife Altay.

Ulusal Ekonomi ve Artırma Cemiyeti: Ahmet Kazancı (başkan), Mustafa Başar, İbrahim Kurtuluş, Mehmet Tuzcu, İsmail Kösoğlu.

Rize Okutma Cemiyeti: H. Fehmi Biber (başkan), Murat Saboncu, Selahattin Ayvaz.

Rize Yoksullar Kurumu: Fikri Kumbasar (reis), İbrahim Kazancı, Ali Şat, Selahattin Ayvaz, Hüseyin Kürkçü.

Türk Hava Kurumu: Mustafa Başar (başkan), Ziya Bilgin, İbrahim Kurtuluş, Niyazi Agun, Abdullah Kazancı, Mehmet İsmailoğlu, Nazir Güney, Maarif Müdürü Vehbi Okay, Ziraat Müdürü Rauf Başar, Mahmut Öncü, Kemal Köksal, Mahmut Evren.

Pazar Kazasında Kızılay Yönetim Kurulu Rüştü Kantoğlu (başkan), Mehmet Genç, Enver Özbek, Yümnü Basa, İsmail Günaydın, Selahattin Özgür, Memduh Özkurt ve İsmail Biber'den oluşuyordu. Türk Hava Kurumu'nda Jandarma Bölük Komutanı teğmen Nazmi Sevim (başkan), Şerif Şen (ikinci başkan), Selahattin Özgür, Askerlik Şube Başkanı Halil Akay, Dursun Çilli ve Mehmet Genç görevliydi. Çocuk Esirgeme Kurumu, Ruhi Kumbasar (başkan), Muzaffer Ergüder ve Cahit Babil tarafından yönetiliyordu.¹⁹

1941 yılı itibarıyla, vilayet dâhilinde üç halkevi ve yedi halkodası vardı. Halkevleri Rize merkezi, Pazar kazası ve Mapavri nahiyesinde, halkodaları da Gündoğdu, Ardeşen, Melyat, Gare, Kaptanpaşa, Çukurluhoca, İkizdere nahiye ve köylerinde bulunuyordu. Rize Halkevi'nin tüm şubeleri, Pazar Halkevi'nin beş ve Mapavri Halkevi'nin dört şubesi faal durumdaydı. Pazar Halkevi başkanı, kaza idare heyeti azasından Kâzım Basa, Mapavri Halkevi başkanı Rıza Ülker'di. Rize, Pazar ve Mapavri'de parti ve halkevi aynı binada bulunuyordu.

Rize Halkevi, Başkanlığına Hasan Biber geçtikten sonra faaliyetine hız vermişti. Bu dönemde Temsil Şubesi başkanlığına ortaokul müzik öğretmeni Neşet Gürçay, Dil ve Edebiyat Şubesine ilkokul öğretmeni Fevziye Erk, Tarih ve Müze Şubesine ortaokul öğretmeni Ahmet Morgül seçilmişlerdi. Bir ara Halk Dershaneleri ve Kurslar Şubesi başkanlığına Maarif Müdürü Zeki Ülke, Temsil Şubesi başkanlığına da "bütün kadınlarımızın bu şubeye alakalarını

¹⁹ BCA, 490. 01/ 595.56.3.

temin maksat ve düşüncesiyle öğretmen Fevziye Erk getirilmişlerse” de beklenen başarıyı gösteremeyip “her ikisi de yalnız birer etiket taşımak vaziyetinde kalmışlar”dı. Bununla birlikte temsil işlerinde oldukça başarılı çalışmalar ortaya konulmaktaydı. Ancak, Maarif Müdürü’nün ilgisizliği sebebiyle temsil işlerinde kadın öğretmenlerden yeterince istifade edilememekteydi.

Rize Halkevi Temsil Şubesi tarafından Mahcuplar, Yaşayan Ölü, Yanlış Yol, İstiklal, Fedakârlık ve Tırtıllar adlı oyunlar temsil edilmişti. Bu oyunlardan Mahcuplar ve Yaşayan Ölü piyesleri Pazar kazasında, Yanlış Yol ve İstiklal piyesleri de Gündoğdu nahiyesinde tekrar sahneye konulmuştu. Halkevi, daha başka sosyal ve kültürel çalışmalar yürütmekteydi. Halk kitap okumaya teşvik edilmekte, aile toplantıları ve baloların yanı sıra cumartesi akşamları *halk gecesi* düzenlenmekteydi. Halkevi muayene odasında, haftada iki gün fakir hastalar meccanen muayene edilerek ilaçları veriliyordu. Ayrıca, halka yönelik konferanslar düzenlenmekteydi. Pazar halkevinde sekiz konferans verilmiş, cumartesi günleri aile toplantıları yapılmış ve milli günler kutlanmıştı.

Halkevleri ve halk odaları birinci derecede okuma ihtiyacını karşılamakta ve radyoları da toplanma vesilesi teşkil etmekteydi. İkinci Dünya Savaşı yıllarında radyo halkın aydınlatılması açısından büyük öneme sahipti. Ancak, bunun bazı yöneticiler tarafından suiistimal edildiği de oluyordu: Nitekim İkizdere halkı tarafından köy odası için alındığı halde nahiye müdürü tarafından evde kullanılan radyo, bu nahiye müdürünün vekâlet emrine alınması üzerine yeniden odaya teslim edilmişti.

Halkevlerinde spor çalışmalarına da önem verilmekteydi. Rize’de iki futbol takımı (tim) ve bir voleybol takımı; Pazar’da bir futbol ve bir voleybol takımı vardı. Gündoğdu nahiyesinde de bir voleybol takımı teşkil edilmişti. Vilayet dâhilinde yalnız Rize’de spor sahası bulunuyordu. Deniz kenarında CHP (parti) binasına yakın olan bu sahanın etrafı kısmen duvarlarla çevrili olup “belediyece tapuya raptedilerek spora tahsis olunmuştur.” Rize Halkevi Spor şubesi tarafından kır gezilerinin yanı sıra futbol, voleybol, deniz sporları etkinlikleri düzenlenmekteydi. Halkevi, spor bölgesiyle işbirliği yaparak Gündoğdu ve Sürmene sporcularını davet edip iki taraf gençleri arasında müsabakalar düzenlemişti.

Bunun dışında toplum yararına başka birçok etkinlikler daha düzenlenmekteydi. Rize cezaevinde bir okuma yazma kursu açılmıştı. Sağlık ekipleri tarafından yetiştirme ve zehirli gazlardan korunmaya dair ve hava verme işleri hakkında uygulamalı ve teorik dersler verilmekteydi. Pasif ve aktif korunmalar için Seferberlik Bürosuyla işbirliği yapılarak halka dersler verilmişti. Gençler için elektrik kursu açılmıştı. Köy muhtarlarına Köy Kanunu’nun uygulanmasıyla ilgili dersler verilmiş; köylülerin dilekçeleri yazdırılmış ve resmi dairelerdeki işleri takip ettirilmişti. Mahalle ve köyler

gezilerek çay ve narenciye ziraatı hakkında görüşmeler yapılmış; uygulamalı olarak gübreleme, budama ve aşılama teknikleri gösterilmişti.²⁰

Çoruh Bölgesi Müfettişi Muğla Mebusu Cemal Karamuğla'nın raporundan anlaşıldığı üzere, Rize'de tapu dairesiyle ilgili istek ve şikâyetler 1940'lı yıllara gelindiğinde de devam ediyordu:

“Rize'nin sahası dar ve dağlıktır. Arazi işlerinde hissedar fazla ve muameleler nokсандır. Rize mahkemelerindeki işlerin yüzde yetmişini arazi münazaalarından doğan davalar teşkil etmektedir. Bu itibarla tapu dairesinin işleri hiçbir yerle kıyas kabul etmeyecek kadar çoktur. Trabzon gibi mühim bir vilayette en fazla ayda yüz elli muamele olduğu zamanlarda Rize'de muhakkak altıyüz muamele yapılmaktadır. Buradaki Tapu ve Sicil muhafızı çalışkan bir memurdur. Tapu işlerinde en büyük dert halkın en basit işlerini mücerret bir menfaat kastiyle izam ve iglak ve zavallı halkı igfal ederek bazen sahtekârlıklara kadar sürükleyen muakkiplerdir. Bunların ıslahı için yapılacak en iyi iş; tapu muakkiplerini derhal men etmektir.”

Halk, devlet dairelerindeki iş yoğunluğundan ve bazı memurların davranışlarından şikâyetçiydi. Rize vilayeti arazisi dar ve nüfusu yoğun olduğundan halkın çoğu vilayet dışına çalışmaya gidiyordu. Bu durum Nüfus dairesinin iş hacmini artırıyordu: “Bu dairenin önünde her gün sabahtan akşama kadar halk yığınları bulunur ve işlerini görmeye çalışırlar. Burada, senelerden beri teraküm eden on binlerce evrak vardır. Bir köylünün bir nüfus cüzdanı almak veya bir kayıt çıkartmak için haftalarca sürüdüğü vakidir.” Cemal Karamuğla, “Bu daire için âcil ve esaslı tedbirler alınmasına şiddetle ihtiyaç” bulunduğu kanaatindeydi.

Halkın sıkça muhatap olduğu resmi dairelerden biri de Askerlik Şubesi'ydi. “Her yerde olduğu gibi Rize şubesi de davet edilmeden koşarak gelen ve davet edildikten sonra da, kadro fazlası olarak köyüne dönmeyi kabul eylemeyen ve sevkini isteyen yurttaşlarla karşı karşıya bulunmaktadır.” Buna mukabil askerlik şubesi başkanından memnun değillerdi. Rize askerlik şubesi başkanından, “hodbin ve herkese karşı fena muameleden ve hareketten zevk kalan ve nihayet menfaatinden başka bir şey düşünmeyen” bir kişi olarak bahsedilmekteydi.

Rize halkı “ umumî ve mutlak surette hükümetine bağlıdır. Hükümetin her verdiği kararı ve her yaptığı işi milli menfaatlerimizin icabı olarak alaka ile karşılanmakta ve iş, güçleriyle meşgul olarak huzur içinde yaşamaktadırlar.” Yine Cemal Karamuğla'nın ifadesiyle, “Buna mukabil memurlarımız arasında dünya vaziyetleri üzerinde mütalaa beyanını ve evinde radyodan dinlediği yabancı haberleri şurada burada dedikodu mevzuu yapmayı iş edinenler vardır.

²⁰ BCA, 490.1/1002.870.2.

Halk bu vaziyetteki memurları, devletten para alan ve fakat halinden memnun olmayan insanlar olarak tavsif etmektedir.²¹

Rize’de Çay Ziraatı

Nüfus yoğunluğunun fazla olduğu Rize’de ekilebilecek topraklar sınırlıdır. Rizeliler eskiden beri geçimlerini sağlayabilmek için “gurbete”, daha ziyade Rusya’ya gidiyorlardı. Rusya’da fırıncılık, pastacılık ve işçilikten kazandıkları paraları Rize’ye gönderiyorlardı. Bu sebeple Rize nüfus kütüklerinde kayıtlı insanların yarısı gurbette yaşıyordu.

Rize’de 1920’li yıllardan itibaren, ekonomiye katkı sağlayabilecek alternatif ürünlerin yetiştirilmesine çalışılmıştır. Bunların başında çay, mandalina ve portakal gelmekteydi. 1922 yılında Ziraat Genel Müdürlüğünde bulunan Zihni Derin bu konuda öncülük etmişti. Rize’de bir çay-mandalina fidanlığı kurarak işe başlayan Derin, burada yetiştirdiği fidanları halka dağıtmıştı. Böylece mandalina ve portakal ziraatı yaygınlaşmıştı. Ancak, 1950 kışında portakal ağaçlarının çoğu donmuş, soğuğa bir- iki derece fazla dayanıklı olan mandalina ağaçları kurtulabilmişti.

Rize’de çay ziraatı uzun bir süre deneme mahiyetinde sürdürülmüş olup, 1938 yılında üretilen 138 kilo yaş çaydan 30 kilo kuru çay elde edilmişti. Çay ziraatı 1940’lı yıllarda daha geniş alanlara yayılmıştı. 1940 Yılında “Çay Kanunu”nun yayınlanmasından sonra çaya daha fazla önem verilerek ekonomik değer kazanması sağlanmıştı. Çay üretimi her yıl giderek artarak 1943 yılı sonunda 17 ton yaş çay elde edilmişti. 1944 yılında Rize’de üç çay atölyesi bulunmaktaydı.²²

Rize’de çayın önem kazanmasıyla birlikte, her yıl “çay bayramı” kutlanmaya başlanmıştır. 1944 yılı Ağustos ayında kutlanan bayram,²³ yılın ilk çay mahsulünün vapura yüklenişine rastladığından önceki yıllara göre daha güzel geçmişti:

“Daha sabahın erken saatlerinde bayraklarla donanan şehir, uzak ve yakın köylerden gelenlerle dolmuştu. Saat ona doğru çay mıntıklarından gelenleri getiren motorlar iskeleye yanaşmaya başlamış ve gelenler toplu bir halde milli marşlar söyleyerek Halkevine gitmişlerdir. Şehrimizde bulunan Ziraat Vekâleti baş müşaviri Zihni Derin Halkevine gelerek çay yetiştiricileriyle hasbıhalde bulunmuş ve onlara kıymetli direktifler vermiştir.

Bundan sonra tekrar iskeleye gidilmiş ve Gündoğdu mıntikasından gelmekte olan, ilk parti çayları havi, motorlar; şehrimizin büyüklerinden müteşekkil bir heyet tarafından motorla iskeleden uzakta karşılanmış. Motorların deniz ortasında karşılaşması büyük tezahürlere sebep olmuş, bu esnada Halkevi hoparlörü iskele ve civarında bulunan halkın da iştirâkiyle, İstiklâl Marşını çalmaya başlamıştır. İstiklâl Marşından sonra senenin çay randımanı ve çayın

²¹ BCA, 490.1/1002.870.2.

²² Rıza Aktan, “Rize Çayı”, *Ulus*, 17 Ağustos 1944.

²³ “Rize’de Çay Bayramı”, *Ulus*, 21 Ağustos 1944.

iktisadi önemi hakkında birkaç söz söylenmiş ve ilk çay sandığı vali namına Fidanlık Müdürü Hilmi Alova tarafından mavnaya yerleştirilmiştir.

Çay sandıklarının mavnalara yerleştirilmesinden sonra, şehrin büyükleri(nin) de içinde bulunduğu motorlar toplu bir halde vapura doğru hareket etmiştir. Bu grup vapur etrafında üç defa dönmüş ve vapur tarafından sürekli düdük sesiyle karşılanmıştır. Heyet vapura girmiş, ilk sandık mavnadan sapanla alınarak hususi bir törenle vapur süvarisine teslim edilmiştir.”

Çay bayramı öğleden sonra narenciye fidanlığında devam etmişti. Buradaki törene vali ve mülki ve askeri erkân da katılmıştı. En iyi çay yetiştirenlerden ilk 12 kişiye Halkevi'nin hazırladığı hediyeler dağıtılmıştı. Davetlilere “halis Rize çayından” ikramlarda bulunulmuş ve geç vakitlere kadar eğlenilmişti.

Rize’de bilim adamlarınca başlatılan ve köylüler tarafından benimsenen çay ziraatı her geçen yıl önem kazanmıştır. Çayın kalitesini arttırmak ve daha iyi işlenmesini sağlamak için çaba sarf ediliyordu. Çay mütehasısı Asım Zihnioğlu, Hindistan’da çayla ilgili araştırmalarda bulunmuştu.²⁴

Ödül Kazandıran Bir Yazı: “Rize’nin Köylerinden”

Rize’de çaycılığın gelişmesi dış göçü kısmen yavaşlatmış ise de, eskiden beri dışarıya gidenlerden bir kısmı geri dönmemişlerdir. Ekonomik hayatta rolü olan Rizelilerden çoğu dışarıda iş-güç sahibi olmuşlardı. Armatörlerden Sadıkoğulları, Kalkavanoğulları, Taviloğulları; tüccarlardan Topçuoğulları, Kavrakoğulları, Kazdalı Yakup ve Oğulları, Hacı Yusuf zadelere aslen Rizeliler.

Rize’de aile bağları oldukça güçlüydü; bu durumun soyadlarına da yansdığı görülmekteydi. Yine aile bağları kadar, “Rize hemşeriliği bağı mekân ve zamanla gevşemez bir bağıdır.”²⁵ Bu nedenle, dışarıda yerleşmiş olan Rizeliler, memleketleriyle olan ekonomik ve kültürel bağlarını da korumaya özen göstermekteydiler.

1949-1950 Yılında yapılan “Bir Yurt Yazısı” konulu Yunus Nadi Mükâfatı’nda, “Rize’nin Köylerinden” adlı yazı birinciliğe değer görülmüştü.

“Rize’nin Köylerinden” konulu yazıyla birincilik ödülünü kazanan Zeyyat Selimoğlu, yarışmaya Heybeliada’dan katılmıştı. Rizeli armatör Hamdi Selimoğlu’nun oğlu olan Zeyyat Selimoğlu, Hukuk Fakültesi son sınıfta okumaktaydı. 1923 yılında İstanbul’da doğan yazarın²⁶ Rize’den kopmadığı anlaşılmaktaydı. Selimoğlu’nun Rize’yle ilgili kaleme aldığı yazı seçkin bilim adamları ve edebiyatçılardan oluşan bir jüri²⁷ tarafından ödüle layık görül-

²⁴ “Rize”, *Vatan*, 25 Mayıs 1953.

²⁵ “Rize”, *Vatan*, 25 Mayıs 1953.

²⁶ “Rize’nin köylerinden”, *Cumhuriyet*, 2 Ocak 1950; “Yunus Nadi Mükâfatı”, *Cumhuriyet*, 4 Temmuz 1950.

²⁷ Yazıya olumlu oy veren jüri üyeleri şunlardı: Abidin Daver, Âdile Ayda, Prof. Ahmed Ardel, Prof. Ahmet Hamdi Tanpınar, Ahmet Hidayet Reel, Atif Sakar, Prof. Besim Darkot, Cavid

müştü. O, kazandığı bu ödülle birlikte, aynı zamanda İstanbul'da yaşayan Rizeli bir ailede yöresel kültürel değerlerin çok canlı bir şekilde yaşadığını da kanıtlamıştı. Yazıda, 1950 yılı öncesi Rize yöresi köy hayatından kesitler sunulmaktadır:

“Tanır mısın kardeşim, Rize'nin köylerini tanır mısın? Rize deniz demek, orman demek, “kurut” demek, “minzi” demek. Bu lügat başka lügattir; memleketimin lügatidir bu. Açan bilmez, gezen bilir. Rize bacaklarını hamsili sahillerine sokup, sırtını yeşilim fındık ormanlarına yaslamıştır. Öyle durur; oldum olası. Gel seninle Rizeli olalım bugün. Bak aynaya. Ne gördün? Tepeden tırnağa kemik içinde, her yaşta delikanlısın. Ali'sin, Memiş'sin, Hızır'sın, sağlam çevik bacakların, avurtları çökük yüzün, sivri, uzun bir burnun var. Bundan böyle susmak yoktur kitabında, yalan yanlış, durmadan konuş. Üç gün aç kalmış bir insanın ekmeğe sarılması gibi Rizeli sarılır lâfa. Biz artık Rizeliyiz, duramayız oturduğumuz yerde. Köyümüz yukarıda, en aşağı bir saat ister deniz. İster ister, “yuzceç edelum” bugün. Karadeniz'e güneş vurdu mu, uşaklar denizi içmek ister, yemek ister. Onlar denizi yer, “karayelden aldı mi hava” deniz onları indirir gövdeye. Rizeli gözünü denizde açar, denizde kapar. Bir garip kaderdir bu; böyle gelmiş böyle gider.

Sabah sabah inmişiz “yaliya”, elimizde dinamit ve kibrit, atıldık sulara. “O binam” kolunu yukarıda tut; ıslanmasın kibritler, dinamitler. Karşı kayaları gördün mü, provamızdaki kayaları? “Viya böyle..” Sinirli, kuvvetli ellerinle yapış kayalara, çek kendini yukarı; çıktık. Açık renk gözlerin “çeşcindir”, deler geçerler Karadeniz'i, dibe kadar inerler. Gözlerini dipte unutma kardeşim, aman dipte unutma gözlerini. Ne gördük? Rizeli denizde ne görürse onu: Balıklar. “Ha buriya bir suri”, kibriti yak, ateşle dinamiti, çabuk fitil tükenmeden. Karadeniz midir bu sallanan, deniz göğe mi çıktı? Rizeli dinamitle dağları, kayaları atmaz; Rizeli denizi atar dinamitle. Deniz yağmur oldu, gene denize indi. “Oyy baluklar” sersemlediniz, bir baygınlık çöktü üzerinize, koyuverin kendinizi, çıkın suyun üstüne. Yüzmeği uşaklara bırakın balıklar, onlardan öğrenin yüzmeyi. Bir, iki, beş, on, yirmi... Dinamitle bayılan balık elle tutulur, hem yüzersin, hem toplarsın, portakal ağacından portakal koparır gibi. Öğleye balık yiyeceğiz, mısır ekmeği, “muhlama” yiyeceğiz ve üzerine buz gibi ayranı diktik mi... Balıkla yoğurt? Rizeli balıkla yoğurdu beraber yer de “yabani taş” gibi sapasağlam kalmasını bilir.

Rize'nin içerileri... Az düzlük, çok bayır. Güneşin altında aydınlık mısırlıklar, nefti gölgeli fındık ormanları. Bir fındık ağacının altına uzandık. Başımızın üstü yaprak, başımızın altı el boyu çimen. Havayı kokluyoruz. Nedir bu? Bir ıslıklık, bir türbe serinliği var havada. Rutubetli yerdire bu Rize. Orman yağmura sevdalıdır, yağmur ormana tutkun, dudak dudağa geldiler mi bir kere, günler suya doyamaz. Karalar deniz suyunu sevmez; ona gökler taşımaları suyunu. Ve bereket şakır şakır döküldükçe toprağa, ağaçlarımız böyle dakkada bir boy atar, bulutlarla konuşur.

Adım başında su, adım başında kaynak. Sağda ağaç, solda fidan, armut, elma, portakal, mandalina, “karamış”. Şu kokulu üzümü başka yerde bulamazsın ne çavuştur, ne yapınacak.

Burayı da geçelim. “Deremenler...” Rize’nin kalbi değirmenlerinde çarpıyor kardeşim. Hani kanadları deme. Suyun rüzgârdan bol olduğu yerde kanatları ne yapalım? Bizim “deremen”lerin çarkını buz gibi sular döndürür ve “kari”larımız çıplak ayaklarıyla sivri taşlara basarak değirmene mısır öğütmeğe giderler. Rizeli kadın hakkını helâl etmedikçe Rizeli erkek denize açılmasın. Karada yalnız kadındır çalışan. Sabah erkeğinin ayaklarını yıkamakla işe başlayıp “kebre” çuvalından mısır çuvalına kadar, her yükü taşıyan onun sırtı. Erkek denizle boğuşurken kadın toprakla didişir Rize’de. Çocuklara kim mi bakar? Çocuklara dağlar bakar, taşlar bakar. Çocuk kendi kendini büyütür, kendine dadılık eder. “Sari kız”ın çocuğuyla uğraşmaktan kendi çocuğumuzu gözetmeğe vaktimiz mi var bizim? “Sari kız” inek adı. Ve ineğin yavrusu insanın yavrusundan ağır basar Rize’de.

Güneş devrildi. İkinci vakti. “Hoca efendi” dut ağacının tepesindedir şimdi. Sol eliyle bir dala tutunup sağ elini kulağının yanına götürmüştür. Minarenin olmadığı yerde dut ağacına minare derler ve “came” iki odalı, fakir bir binadır. Namazdan sonra kerevetlere dizilip ağalar hoşbeş ederler. Karamişlerin meyveye geç düşmesinden Hüseyin’in kızı Ayşe’nin değirmen yolunda gördüğü periye kadar, köyün başından geçen bütün macera kendini burada anlatır. Ve meşhur sınır kavgası hikayeleri: “Dedum ona, dedi bana...” Bir de bakarsın avucum genişliğinde toprak saniyenin içinde iki kardeşi kanlı bıçaklı edivermiş. Toprak hırsı ve hırsız... İki birbirini tamamlıyor Rize’de. “Came”yi geride bıraktık. Bayırlar dik olur ama “Meti’nin bayırı” diklikte tek. Burada uşaklar çiftiyi doğrultup kuşları uçarken gözünden vururlar: Sarıkuş, kilimçiha, trivona...

Tombul, yağlı bir kuş var ki onun hikâyesi bambaşka. Bildircını biz kıyılarda bekleriz. Ağla tutulan yalnız balık mıdır? Kuş da tutulur ağla. Kıyı boyunca çift çift direkler dikip arasına ağı gerer ve ismine “nefel” dersin. Sonra oturup bir kayanın üzerine, sabahın alaca karanlığında, kısmetini kollarsın, Karadeniz, ekmeğinin anası deniz, şimalden üfürmeğe koyuldumu bildircınları, “nefel”ler sevincinden horon etmeğe başlar ve kuyruksuz, semiz hayvancıklar üçer, beşer, dökülürler torbaya. “Oyy kurban olayım seni verene...” Gökten kuş yağdırırsın da nasıl adını anmam?

Gece indi indi de köyümüze yaslandı. Rize’nin köylerinde geceler çakalların sesinde ağlar ve karanlıklar perde perde gerilip ulumalar başladı mı, dolgun etli, sarışın mısırları bir dehşettir, bir ürpermedir alır. Ama bu gece çakal sesleri kemeçe sesleriyle boğulacak. Bu gece düğün var köyümüzde, kardeşim. Düğün dernek horon demektir ve horon, siyah, dar “zıpka”ları içinde yedi sekiz uşağın elele verip kendini kaybetmesi, kendini bulmasıdır. “Oyy kemaneci, sık vur, sık vur” da rüzgârda yapraklanan yelkenler gibi titresin uşakların omuz başları. Kardeşim, bu “atlama”lar, “salama”lar, “sürmene”ler sabaha kadar sürüp gidecek. Bu gece köy baştan aşağı horonun der de başka şey demez. Biz bakalım, düşelim yollara, vakit erdi, sabah erken deniz yolu. Horonları, uşakları arkada bıraktık da gidiyoruz. Portakal ağaçlarının arasından kemeçe sesleri süzmece geliyor artık. “Kemanemun telleri”nde Rize midir bu konuşan kardeşim. Rize mi bağılıyor peşimizden?”

Sonuç

Rize, Cumhuriyet'in ilanından 1950'lere kadar geçen süre içinde idari, sosyal ve ekonomik açıdan önemli gelişmeler göstermiştir.

Cumhuriyet idaresi, yörede eskiden beri süregelen olumsuzlukların düzeltilmesi için çaba sarf etmiştir. Bu çerçevede, öncelikle halkın güvenliğinin sağlanması ve devlet dairelerinde bürokratik engellerin kaldırılmasına çalışıldığı görülmektedir. Ayrıca, Ankara'da kurulan derneklerin Rize'deki şubeleri vasıtasıyla muhtelif alanlarda halka hizmet verilmeye çalışılmıştır.

Topraklarının darlığı ve ekonomik yetersizlikler sebebiyle halkın büyük kısmının "gurbetçi" olduğu Rize'de, Rize-İspir yolunun inşa çalışmalarıyla birlikte tarımda da alternatif arayışlar içerisine girilmiştir. Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren narenciye'nin yanı sıra özellikle çay tarımı önem kazanmıştır. 1940'lı yıllarda sürekli artan çay üretimi "Çay bayramı" olarak kutlanmış, 1947 yılında ilk çay fabrikası açılmıştır. Bunun sonucunda, Cumhuriyet döneminde Rize adı adeta "çay"la özdeşleşmiştir.

KAYNAKLAR

a-Arşivler

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

b-Gazete ve Dergiler

Cumhuriyet

Çoruh

Hakimiyet-i Milliye

Ulus

Vatan

c-Kitap ve Makaleler

AKTAN, Rıza; "Rize Çayı", *Ulus*, 17 Ağustos 1944.

Cumhuriyet'in 50. Yılında Rize, 1973 İl Yıllığı.

ÇAPA, Mesut; "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Rize", *Toplumsal Tarih*, S: 85, Ocak 2001, s. 41-47.

ÇİÇEK, Rahmi, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Artvin Vilayeti'nin Sosyo-Ekonomik Durumu", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S: 14, (Bahar 2014), s. 135.

"Memleket Mektupları", *Hakimiyet-i Milliye*, 2 Temmuz 1928.

"Rize'de Çay Bayramı", *Ulus*, 21 Ağustos 1944.

"Rize'nin Köylerinden", *Cumhuriyet*, 2 Ocak 1950.

"Rize", *Vatan*, 25 Mayıs 1953.

Son Teşkilât-ı Mülkiyede Köylerimizin Adları, Hilâl Matbaası, İstanbul 1928, s.615-622.

20 İlkteşrin 1940 Genel Nüfus Sayımı, (t.y).

"Yunus Nadi Mükâfâtı", *Cumhuriyet*, 4 Temmuz 1950.

